

ELI HEIMANS, ZEER BEWOGEN NATUURLIEFHEDDER

ROB CHRISPIJN IN GESPREK MET FRED NORDHEIM

Rob Chrispijn

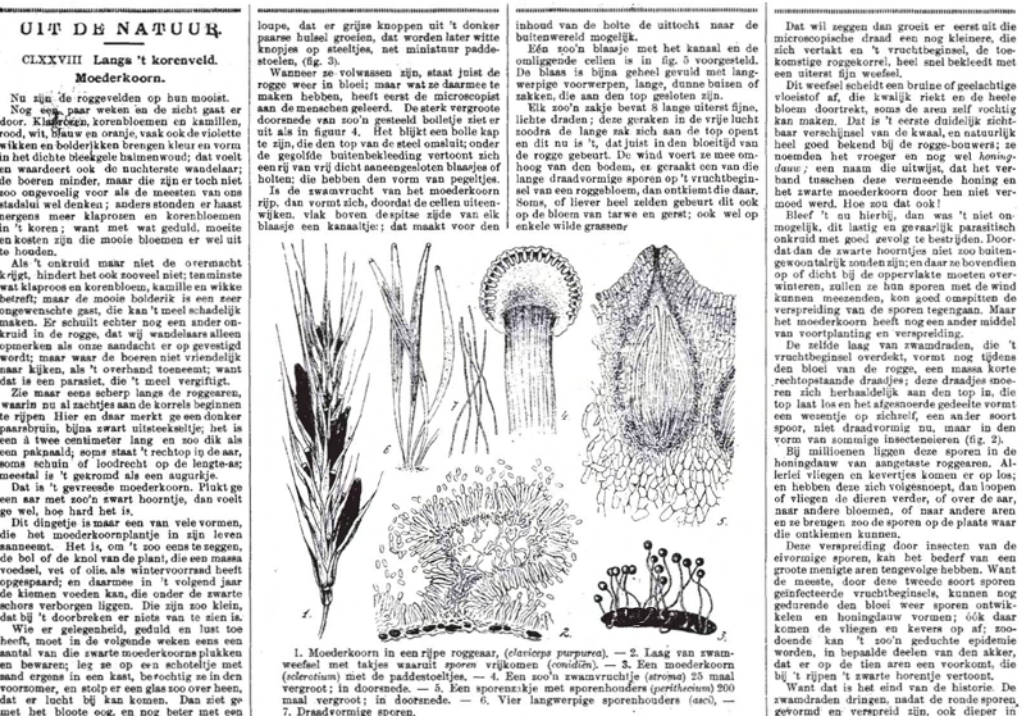
Jodenweg 1, 8385 GP Vledderveen

Chrispijn, R. 2008. Eli Heimans, an inspiring nature-lover. *Coolia* 51(4): 223-227.

Eli Heimans was probably the best-known member of the provisional committee which initiated the foundation of the Dutch Mycological Society, NMV, on 17th October 1908. For many years he had written a weekly or fortnightly article in the 'Groene Amsterdammer' dealing with geology, fossils, plants, mammals, birds, amphibians and also mushrooms. His early and unexpected death put an end to his co-operation with Jac.P. Thijssse who later became famous for his Verkade Albums. Fortunately, the Heimans and Thijssse Foundation helps to prevent his vanishing from our collective memory. Fred Nordheim, a member of the foundation and former photographer at Artis Zoo, talks about his admiration for Heimans as a writer and a man, in an interview with Rob Chrispijn.

Van het voorlopig comité dat het initiatief nam voor de oprichtingsvergadering van de Nederlandse Mycologische Vereniging op 17 oktober 1908, was Eli Heimans waarschijnlijk het meest bekend bij een groter publiek. Want hij schreef toen al vele jaren voor de Groene Amsterdammer wekelijks of tweewekelijks een artikel. Uit de behandelde onderwerpen bleek zijn veelzijdige belangstelling. Die veelgelezen artikelen konden gaan over gesteenten, fossielen, planten, zoogdieren, vogels, amfibieën en ook over paddenstoelen. Aan de samenwerking met Jac. P. Thijssse kwam een vroegtijdig einde door de onverwachte dood van Heimans. Daardoor is Heimans een beetje uit ons collectieve geheugen weggezaakt.

Figuur 1. Facsimile van een bijdrage van Eli Heimans aan de Groene Amsterdammer van 8 juli 1906. (Bron: Historisch archief van de Groene Amsterdammer.)

louse, dat er grijze knoppen uit 't donker paarse hulsel groeien, dat worden later witte knoppen op steelejes, met miniatuur paddenstoelen, (fig. 3).

Wanneer ze volwassen zijn, staat juist de rogge weer in bloei; maar wat ze daarmee te maken hebben, heeft eerst de microscopist aan de menschen geleerd. De sterk vergrootte doorsnede van 's geseede bolletje ziet er uit als in figuur 4. Het blijkt een bolle kap te zijn, die den top van de steel omsluit; onder de geseide buitenbekleding vertoont zich een rij van vrij dicht aaneengesloten blaasjes of holten; die hebben den vorm van pegetjes. Is de zwaamvrucht van het moederkoorn rijp, dan vormt zich, doordat de cellen uiteenvallen, vlak boven despitte zijde van elk blaasje een kanaaltje; dat maakt voor den inhoud van de bolte de uittocht naar de buitenwereld mogelijk.

Een zo'n blaasje met het kanaal en de omringende cellen is in fig. 5 voorgesteld. De blaas is bijna geheel gevuld met langwerpige voorwerpen, lange, dunne buizen of zakken, die aan den top gestiet zijn. Elk zo'n zakje bevat 's lange uiterst fijne, lichte draden; deze geraken in de vrije lucht zodra de lange zak zich aan de top opent en dit nu is 't, dat juist in den bloeitijd van de rogge gebeurt. De wind voert ze mee omhoog van den bodem, er geraakt een van die lange draadvormige sporen op 't vruchtblaad van een roggebloem, dan ontkiemt die daar. Soms, of liever heel zelden gebeurt dit ook op de bloem van tarwe en gerst; ook wel op enkele wilde grassen.

Dat wil zeggen dan groeit er eerst uit die microscopische draad een nog kleinere, die zich verkiemt en 't vruchtblaad, de toekomstige roggekorrel, heel nog bekleedt met een uiterst fijn weefsel.

Dit weefsel scheidt een bruine of geelachtige vloeistof af, die kwalijk reikt en de heele bloem doortrekt, soms de aeren zelf rochtig kan maken. Dat is 't eerste duidelijk zichtbaar verschijnsel van de kwaal, en natuurlijk heel goed bekend bij de rogge-boers; ze noemen het vroeger en nog wel komingdwaal; een naam die uitwijst, dat het verband inschakele deze veruimde honing en het zwaam moederkoorn voor hen niet vermomd werd. Hoe zou dat ook!

Bleef 't nu hierbij, dan was 't niet onmogelijk, dat lastig en gewarig parastisch onkruid met goed gevolg te bestrijden. Doordat dan de zwarte hoortjes niet zoo buitengewoon talrijk worden zijn; dat maar zo bovendien op of dicht bij de oppervlakte moeten overwinteren, zullen ze in den sporen met de wind kunnen meezenden, kon goed omspinnen de verspreiding van de sporen tegengaan. Maar met moederkoorn heeft nog een ander middel van voortplanting en verspreiding.

De zeldse laag van zwamdaden, die 't vruchtblaad overdekt, vormt nog tijdens den bloei van de rogge, een massa korte rechtstaande draadjes; deze draadjes moeten zich herhaaldelijk aan den top in, die top laat los en het afgesnoede gedeelte vormt een wesentje op zichzelf, een ander soort spoor, niet draadvormig nu, maar in den vorm van sommige insecteneieren (fig. 2).

Dese verspreiding door insecten van de eivormige sporen, kan het bederf van een groote menigte aren tengerolje hebben. Want de meeste, door dese tweede soort sporen ginfeteerde vruchtbezems, kunnen nog gedurende den bloei weer sporen ontwikkelen en honingdruis vormen; ook daar komen de vliegen en kevers op, zo zoudde kan 't zo'n geduchte epidemie worden, in bepaalde deelen van den akker, dat er op de tien aren een voorkomt, die bij 't rijpen 't zwarte korenziekte vertoont.

Want dat is het eind van de historie. De zwamdaden dringen, nadat de ronde sporen, gevormd en verspreid zijn, ook dieper in

't vruchtblaad, door, ze woekeren naar binnen, en er door heen, tot de heele ruimte doordrongen is met draden. In het onderste gedeelte komen ze in 't eerst tot rust; daar beginnen ze een vaste massa te vormen, die al veel breder en langer is, dan de vrucht ooit worden kon. Naar boven blijft het weefsel eerst nog sponsachtig, tot ook daar de zwamdaden zoo dicht op een groeien, dat er een vast donker lichaam ontstaat. Alleen aan den top is, bij 't begin van de roggeoogst, soms nog een klein haarig vliekje te zien; dat is alles wat 't orgaan over, dat eens een roggekorrel beloofde te worden. In plaats daarvan is daar nu een andere plant, een parasiet te voorschijn gekomen, als een sluipwespplaatje uit een vlinderpop.

Nu ligt de schade niet in het aantal roggekorrels dat verloren ging, zoo onvangrijk wordt de kwaal zelfden of nooit.

Maar het gaat niet aan, elke aar stuk voor stuk na te zien en te ontdeken van moederkoorn. Dat kost te veel arbeidsloon.

Toch kan dit noodig zijn, als het veel verloopbaar zal worden; en afdoende is 't ook nog niet, want kleine stukjes moederkoorn, die in 't afbreken vast zitten en komen met 't meel in menschen-magen.

Gebruikt iemand langen tijd brood, dat moederkoorn bevat, dan wordt het bloed vergiftigd en er ontstaat een sonderlijke ziekte die zich eerst openbaart in een ontsteking van de keel en de longen, daarna in de darmen, soms wordt 't erger en de lichaams-temperatuur stijgt voortdurend; alkeide verschijnselen van geestelijke afsterfing (necrose) doen zich voor, en de dood is 't einde.

't Spreekt wel haast van zelf, dat er bij dit boerenongeluk ook weer een gelijke is. Bij een bepaald ziekte kan dit vergif heilzaam werken, natuurlijk als 't op doeltreffende en voorzichtige wijze wordt toegediend.

Best mogelijk, dat 't op uw wandeling bij 't speuren naar moederkoorn een kruidentoekster ontmoet, die 't zeldse ool beoogt; maar niet om de kennis, die gij begeert, wikt 't merkwaardige zwarte roggehoortje naar belangstelling. De apotheker betaalt per honderd stuks, ... nu niet zoveel dat ge uw spookkosten er uit zult haalen, al treft ge een heerlijk aangest geroegde. Sel u tevreden met een tiendal die ge zorgvuldig opherbt, om 't volgende jaar, bij het weerzien van moederkoorn in de rogge, te bemerken, dat ge ze glad vergeten hebt.

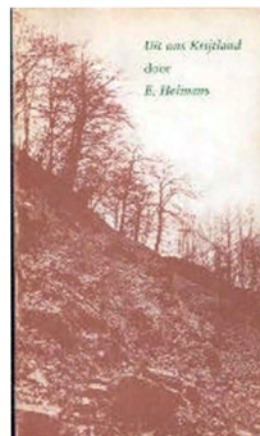
Gelukkig is er de Heimans en Thijsse Stichting en is er Fred Nordheim, lid van deze stichting, voormalig fotograaf van Artis en groot bewonderaar van Heimans als mens en als schrijver.

Wat was Heimans voor een man?

Eli Heimans was een heel bijzonder mens, van een zuiverheid welke je bij weinig mensen tegenkomt. Een enorme belangstelling voor de hele natuurlijke historie, direct gevolgd door het willen ‘mededelen’ in de ware zin van dat woord! Dat vertellen en schrijven kon hij als bijna geen ander. Hij heeft Thijsse enorm gestimuleerd. Thijsse heeft gezegd dat hij nooit zou hebben geschreven als niet Heimans hem ertoe had aangezet. Heimans is op natuurhistorisch gebied wel de belangrijkste man in Nederland (maar ik stuur hier niet aan op een canon!). Je kunt gerust zeggen dat Heimans de motor was van Jac. P. Thijsse. Het erge is dat Heimans stierf op 22 juli 1914 en maar 53 is geworden, zodat Thijsse hem 31 jaar overleefd heeft.

Wat spreekt je zo aan in zijn werk?

Het is van een bijzondere eenvoud en tegelijkertijd getuigt het van een grote diepzinnigheid. Of het nu gaat om de beschrijving van Groot springzaad of van een onweersbui in het Geuldal, steeds is er die grote intensiteit. ‘Uit ons Krijtland’ bijvoorbeeld is nog steeds echt een boek voor fijnproevers onder de natuurliefhebbers, terwijl het geschreven is in 1911! Elke natuurliefhebber zou dit boek gelezen moeten hebben. De Limburgers mogen hem wel dankbaar zijn! Je zet me met deze vraag lelijk onder druk. Over Heimans praten of schrijven ontroert me altijd weer. Hij is een van de weinige mensen die mij écht raken! Misschien is het raar, maar het is dezelfde ontroering die ik voel bij het lezen van Nescio.

Zijn er duidelijke verschillen met Thijsse in stijl of benadering van de onderwerpen?

Thijsse was meer een opportunist, als schrijver popularistischer dan Heimans. Maar nu moet ik op mijn woorden letten, want ik wil Thijsse niet tekort doen. Ook zijn werk is natuurlijk heel belangrijk! Het is een gevoelskwestie: Thijsse was pragmatischer ingesteld, terwijl Heimans in zijn benadering gevoelsmatiger was én filosofischer.

Van Thijsse kan ik genieten, ik heb niet voor niets alle Verkade albums. Het mooie is, tussen beide mannen is er in de zeven jaar dat ze samen schreven nooit, maar dan ook nooit een conflict geweest! Dat zegt wel iets over het begrip en de waardering die ze voor elkaar hadden.

Er was toen heel veel natuur, maar er waren maar bar weinig boeken over. Nu is het omgekeerde waar. Kan je iets zeggen over de toenmalige situatie?

Hoe meer asfalt, hoe mooier de boeken! Hoed je voor te mooie boeken! Ga liever naar buiten, want als je er alleen maar over leest, wordt buiten binnen. Aan het begin van de vorige eeuw waren er in ons land op plantengebied wel goede boeken. Je had Oudemans, geweldig wat betreft plantenkennis. Maar veel te luxueus en te duur voor gewone mensen. Veel boekjes waren te moeilijk en te elitair. Pak maar eens zo'n oude Heukels Schoolflora. Daarmee vergaat je snel de lust om planten te gaan zoeken! Heimans haalde Thijsse over om in hun koffiepauze – beiden hadden een baan als leraar – een nieuwe, duidelijke flora te maken. Dat betekende 3400 tekeningen van bloemen, blaadjes, vruchtbeginsels etc. Want Heimans stond

erop dat alles nieuw was, dat wil zeggen door hen zelf gezien en beleefd! Hun flora kwam uit in 1899 en er stonden zelfs een paar paddenstoelen in, omdat het een echte veldgids was voor elke natuurliefhebber!

Hoe ontwikkelde zich bij Heimans de liefde voor de natuur?

Zijn liefde voor de natuur kreeg hij met de paplepel ingegeven door zijn moeder. Hij groeide op in Zwolle en naarmate hij wat ouder werd, breidde de omvang van zijn zwerftochten zich uit. Op een dag beklom hij met zijn vader de kerktoeren van Zwolle (de Peperbus). Zo van bovenaf de hele omgeving te kunnen zien als een in de diepte liggende landkaart, alle dorpen, akkers en wegen, de bossen en de weiden. Het maakt een diepe indruk op de kleine Eli en het wakkerde zijn verlangen om te zwerven nog verder aan. Bijvoorbeeld naar de Vecht waar tegen Pinksteren de Kievitsbloemen bij duizenden en duizenden bloeiden. Hij schrijft: “Wij jongens gingen ze elk jaar geregeld plukken en de meisjes, die bang waren voor natte voeten, haalden ze bij boezelaars (schortje) vol onder langs de kanaaldijk.” Ook het Engelse Werk was een geliefde plek om rond te kijken, avonturen te beleven en planten, lege vogelnesten en waterdieren te verzamelen. Soms vertrok hij ’s morgens extra vroeg van huis om langs de Heiweg richting Raalte te lopen. Op een keer was hij ingespannen bezig om te proberen een plantje te determineren, toen hij opschrok van een harde, schelle stem boven hem die riep: “*Pinguicula*, zoek maar op!” Ja, het was Vetblad en die harde stem was van een oude vrouw die kinderen in de buurt ‘Teuverhekse’ noemden. Met een grote, platte rieten mand op haar rug en een stevige wandelstok in haar hand zwierf ze rond op zoek naar kruiden die ze verkocht aan apotheken. Daarom stond ze ook bekend als Kruidenmarie! Als Eli haar later thuis opzoekt, staat hij versteld van haar prachtige collecties van gedroogde planten en opgezette dieren. Maar ze heeft ook levende dieren, zoals Hazelwormen in een glazen bak, en prachtige plantenboeken. Ze heeft een enorme natuorkennis en Eli zuigt die kennis op als een spons!

Als Heimans in het najaar van 1904 in de Groene Amsterdammer een heel artikel wijdt aan paddenstoelen, is de respons enorm ...

Ja, dat artikel ging vooral over de eetbaarheid van paddenstoelen. De dagen erna krijgt hij doosjes, blikjes en pakjes vol paddenstoelen opgestuurd, zoals hij zelf schrijft “van alle zijden van het land”. Zo groot was de honger naar kennis. Mensen wilden van hem weten om welke soorten het ging. We kunnen ons nauwelijks voorstellen dat er toen vrijwel geen informatie voorhanden was! Daarom sloeg hun tijdschrift ‘De Levende Natuur’ ook zo aan. De geïnteresseerde natuurliefhebber had eindelijk een plek om te reageren en om zijn of haar kennis kenbaar te maken. De Levende Natuur was heel familiair, iedereen kon een bijdrage leveren. Heimans heeft in die jaren zijn best gedaan om zo veel mogelijk kennis over paddenstoelen te verzamelen en te delen.

Eetbaarheid was toen een belangrijk thema ...

Dat speelde inderdaad een grote rol. Ook door de mogelijkheid voor mensen om hiermee (tijdelijk) in hun levensonderhoud te voorzien of gewoon wat bij te verdienen. In 1905 maakt hij een reis naar Duitsland om er achter te komen hoe groot de kennis daar was ten aanzien van eetbare paddenstoelen. In Nederland stelde dit niet veel voor en hij verwachtte dat het daarmee in Duitsland beter gesteld zou zijn, maar dat viel erg tegen. Tenminste, tijdens de voetreis die hij maakte door de Zuid-Harz samen met zijn broer waarbij ze regelmatig in-

formeerden bij boeren, burgers en buitenlui. Uiteindelijk wordt Heimans doorverwezen naar een echte kenner. Dat blijkt een oude vrouw te zijn die alleen maar Weidechampignon en Eekhoornpjesbrood kent. Een soort als de Grote parasolzwam was haar onbekend, terwijl Heimans die nota bene een tiental meters van haar huis aantrof!

Noemt Heimans ook nog specifieke plekken in Nederland?

Hij heeft het herhaaldelijk over de Grintweg naar Lage Vuursche. Heimans kwam veel in Het Gooi. In deze wegberm en in de omringende bossen vindt hij grote hoeveelheden Cantharellen. Hij noemt ze ook wel ‘eierzammen’ en vraagt zich onwillekeurig af hoeveel duizenden guldens aan eierzammen hier in deze betrekkelijk kleine bossen jaarlijks vergaan. Hij noemt het een van de voortreffelijkste eetbare paddenstoelen die er zijn, maar volgens hem vinden ze maar weinig aftrek. Ondanks al zijn aansporingen heeft Heimans de Nederlanders niet aan het eten van wilde paddenstoelen gekregen, met uitzondering van de Cantharel. Deze soort heeft in latere jaren wel degelijk aftrek gevonden!

In een van zijn artikelen heeft hij het uitgebreid over de Stinkzwam, een soort die hij pas leerde kennen toen hij al 36 was ...

Ja, raar hè? En omdat Heimans iemand was die heel goed om zich heen keek, moet je concluderen dat die Stinkzwam toen een stuk minder algemeen was dan nu. Hij komt hem voor het eerst tegen in 1897 en omdat hij er geen raad mee weet, stuurt hij hem met Van Gend en Loos naar zijn vriend Thijsse. Je kan je voorstellen dat die daar niet echt blij mee was toen hij het pakketje opende.

Onbedoeld krijg je ook een idee hoe het in Amsterdam moet hebben geroken! In zijn poging om de penetrante geur van de Stinkzwam te beschrijven, vergelijkt hij die lucht met die van de Lijnbaansgracht. Dat geeft wel aan hoe erg het toen was met slecht werkende riolen die zomaar in de grachten loosden. Langs veel grachten stonden open bakken waarin de strontemmers gelegegd konden worden. Ook een opmerking in een ander stuk zegt iets over het beroerde stadse milieu uit die tijd. Hij merkt ergens op dat huisvrouwen en dienstmaagden veel en tevergeefs het zilver poetsten. Blijkbaar was het percentage H_2S – een gas met de geur van rotte eieren – zo hoog dat het zilver al heel snel weer zwart aansloeg.

Was Heimans ook betrokken bij de oprichting van de Vereniging Natuurmonumenten?

Ja, vanaf het allereerste uur. Misschien was Heimans verontwaardiging over de plannen om het Naardermeer te dempen nog wel groter dan die van Thijssse. Maar hij realiseerde zich ook dat er hoe dan ook iets moest gebeuren aan het afvalprobleem in Amsterdam.

Beiden trokken ze van leer. Heimans met een artikel in De Groene Amsterdammer, Thijssse met een groot stuk in het Handelsblad. Samen met Frederik van Eeden hadden ze aan en op het Naardermeer veel mooie uren beleefd. Dat gaf hen extra aansporing om tegen de demping te protesteren. En met succes!

Het was toch jouw initiatief om in Zwolle aan de gevel van zijn geboortehuis een plaquette te bevestigen ?

Dat was niet zijn geboortehuis, maar het huis aan de Papenstraat waar hij is opgegroeid. Er was wel een soort bordje, maar het stoorde mij enorm dat wat er over Heimans gezegd werd, zo uiterst summier was. Daarom heb ik de Gemeente Zwolle gebeld en gevraagd of ik een nieuw bordje mocht schrijven. Dat mocht als ik zelf betaalde. Na een oproep in het blad Natura werd mij uit alle windstreken geld toegestuurd. Alsof er een grote familie bestond die oog had voor het belang van Heimans! Daar was ik heel blij om. En dus hangt er nu een prachtig koperen bordje. Steeds als ik in Zwolle ben, poets ik het even een beetje op (met Brasso).

Tot slot, wat doet de Heimans en Thijssse Stichting?

Allereerst beheert ze vrijwel alle correspondentie en tekeningen van Heimans en Thijssse, maar ook van veel tijdgenoten. Ook is er heel veel literatuur, waaronder veel werk van de Tachtigers. De stichting heeft als doel om het werk van Heimans en Thijssse te verbreiden en de belangstelling voor de natuur en natuurbeleving levendig te houden. Eens per jaar wordt er een Heimans en Thijssse prijs uitgereikt aan een instelling of persoon die zich heeft ingespannen op dit gebied. Het is een lieve, arme stichting die nu in een verdomhoekje zit. Letterlijk, wat ze zitten zo ingepakt dat ze niet kunnen uitpakken. Zo is alles lelijk ontoegankelijk. Het mooiste was als de stichting een plek kreeg in de Artis bibliotheek, dicht bij het 'Heimans diorama'. Of in een daar in te richten natuurmuseum dat Heimans al voor ogen stond en dan boven de deur een fraai koperen bord met 'Heimans zaal'! Of nog beter, een bord met een paar regels uit zijn gedicht 'Novembernevels' waarvan hij toen hij ze schreef niet kon vermoeden dat ze zijn grafschrift zouden worden:

“Wie werkte met liefde blijft leven
Wie gaf van zijn gaaf heeft voor altijd gegeven.”